

КОНЦЕПТ У СУЧАСНИХ ЛІНГВО-КОГНІТИВНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ: ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ТА ТИПОЛОГІЯ

Карпенко А. В.

(Сумський державний педагогічний університет ім. А. С. Макаренка)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент Багацька О. В.

У когнітивній лінгвістиці концепт є базовим поняттям. Існує безліч різноманітних тлумачень терміна "концепт", що частково пояснюється його приналежністю до різних галузей знань та індивідуально-авторським визначенням їх у відповідних наукових контекстах: мисленнєвий акт; контур (конфігурація) майбутньої події; поняття а пріогі; "мовний матеріал", що виявляє себе в процесах говоріння й розуміння; елементарна одиниця результатів пізнання, одиниця культури; оперативна змістова одиниця пам'яті; код; трансцендентна універсалія; психічна установка; капсула думки; жива матерія; нескінченні швидкості кінцевих рухів; згусток культури в свідомості людини.

Розглянемо та проаналізуємо найбільш часто вживані у наукових роботах визначення терміну "концепт".

Автори "Короткого словника когнітивних термінів" розглядають концепти як ідеальні абстрактні одиниці, смисли, якими оперує людина в процесі мислення, і які відображають зміст досвіду і знання, зміст результатів усієї діяльності людини і пізнання нею навколишнього світу у вигляді певних одиниць, "квантів знання". При цьому наголошується, що зміст концепту включає інформацію про те, що індивід знає, припускає, думає, уявляє про той чи інший фрагмент світу. Концепти зводять все різноманіття спостережуваних явищ до чогось єдиного, під певні, вироблені суспільством категорії та класи.

На думку В. М. Телії, концепт – це "все те, що ми знаємо про об'єкт в усій екстенсії цього знання". Він є семантичною категорією найбільш високого ступеня абстракції, що включає в себе приватні значення конкретизації загальної семантики. Крім того, В. М. Телія наголошує, що концепту онтологічно передують категоризація, яка створює типовий образ і формує "прототип".

Розглядаючи сутність концепту, дослідники особливо відзначають його приналежність до етнокультурного світу людини. Семантично його зміст при цьому інтерпретується в контексті форм думки носія мови як етнокультурна репрезентація. Таким чином, пізнання концепту допомагає відтворити етнокультурний образ, особливість менталітету носія мови. «Концепт є вираженням етнічної специфіки мислення, і його вербалізація обумовлена лінгвокогнітивною, етнокультурною, маркованою, асоціативною компетенцією носія концептуальної системи».

У термінах Ю. С. Степанова концепт – мікромодель культури, він породжує її і породжується нею. Будучи «згустком культури», концепт містить екстралінгвістичну, прагматичну, тобто позамовну інформацію.

У сучасній лінгвістиці можна виділити три основні напрями або підходи до розуміння концепту: лінгвістичний, когнітивний, культурологічний.

Лінгвістичний підхід представлений точкою зору С. А. Аскольдова, Д. С. Лихачова, В. В. Колесова, В. М. Телії на природу концепту. Зокрема, Д. С. Лихачов, приймаючи в цілому визначення С. А. Аскольдова, вважає, що концепт існує для кожного словникового значення, і пропонує розглядати концепт як алгебраїчний вираз значення. В цілому, представники даного напрямку розуміють концепт як увесь потенціал значення слова разом з його конотативним елементом.

Прихильники когнітивного підходу до розуміння сутності концепту відносять його до явищ ментального характеру. Так З. Д. Попова, Й. А. Стернін та інші представники воронезької наукової школи зараховують концепт до розумових явищ, визначаючи його як глобальну розумову одиницю, "квант структурованого знання". О. С. Кубрякова визначає концепт передусім як "оперативну змістовну одиницю пам'яті, ментального лексикону".

Представники третього підходу при розгляді концепту велику увагу приділяють культурологічному аспекту. На їхню думку, вся культура розуміється як сукупність концептів та відносин між ними. Концепт тлумачиться ними як основний осередок культури в ментальному світі людини. Цього погляду дотримуються Степанов Ю. С., Слишкін Г. Г. Вони переконані, що при розгляді різних сторін концепту увага повинна бути звернена на важливість культурної інформації, яку він передає. Зокрема, Ю. С. Степанов зазначає, що "в структуру концепту входить все те, що і робить його фактом культури – вихідна форма (етимологія), стисла до основних ознак змісту історії; сучасні асоціації; оцінки і т.д." [1; 41]. Іншими словами, концепт визнається базовою одиницею культури, її концентратом.

Різні підходи до визначення терміну "концепт" відбивають його природу: як значення мовного знака (лінгвістичне та культурологічне спрямування) і як змістовний аспект знака, представлений у ментальності (когнітивний напрям). Необхідно зауважити, що подібний поділ тлумачень поняття "концепт" умовний, усі вищенаведені точки зору пов'язані між собою, а не протиставлені одна одній. Так, наприклад, когнітивний і культурологічний підходи до розуміння концепту не є взаємовиключними: концепт як ментальне утворення у свідомості людини є вихід на концептосферу соціуму, тобто в кінцевому результаті на культуру, а концепт як одиниця культури є фіксація колективного досвіду, який стає надбанням кожної людини. Іншими словами, ці два підходи розрізняються векторами по відношенню до носія мови: когнітивний підхід до концепту передбачає напрям від індивідуальної свідомості до культури, а культурологічний підхід – напрям від культури до індивідуальної свідомості.

На сьогоднішній день типологія концептів знаходиться в стадії розробки, а в дослідженнях наводяться численні класифікації концептів за різними критеріями [3; 2].

Найбільш часто пропонувані типології можна умовно поділити на кілька груп:

1. Семантичні класифікації: автори розглядають концепти з позиції сфери їх уживання, роблячи акцент на смислово-значенні. Так, у роботі Д. С. Лихачова "Концептосфера російської мови" представлено поділ концептів з точки зору їх тематики. Подібні тематичні сукупності утворюють емоційну, освітню, текстову та інші концептосфери.

А. Я. Гуревич поділяє лінгвокультурні концепти на філософські категорії (час, простір, причина, зміна, рух), і соціальні, так звані культурні категорії (свобода, право, справедливість, праця, багатство, власність) [2; 3].

2. Класифікації концептів на основі їх вираження та функціонування в мові. До цієї групи можна віднесли типології концептів, запропоновані Є. В. Образцоваю, А. П. Бабушкіним, М. М. Болдиревим, та ін.).

Аналізуючи динаміку мовної об'єктивації лінгвокультурних концептів, Є. В. Образцова поділяє концепти на стійкі – що мають закріплені за ними засоби вербалізації, і нестійкі, глибоко особистісні, рідко об'єктивовані в мові.

Значну популярність здобула класифікація лінгвокультурних концептів А. П. Бабушкіна, що базується на семантико-структурному принципі. У даному випадку концепти поділяються на лексичні та фразеологічні [2; 3].

З-поміж лексичних концептів виділені наступні типи:

- розумові картини (ромашка, півень, смерть, диявол),
- концепти-схеми – слова з "просторовим" значенням (річка, дорога, дерево),
- концепти-гіпероніми, що відображають гіпо-гіперонімічні зв'язки в лексиці (взуття: туфлі, черевики, сандалі),
- концепти-фрейми – співвідносяться з певною ситуацією (базар, лікарня, музей),
- концепти-сценарії – реалізують у собі ідею розвитку (бійка, лекція),
- концепти-інсайти – містять інформацію про структуру, функції предмета (парасолька, барабан, ножиці);
- калейдоскопічні концепти – «представляють концепти абстрактних імен соціальної спрямованості (борг, порядність, совість)».

Така класифікація ніби розмежує концепти, що вербілізуються різними лексичними одиницями. Однак автор підкреслює, що не існує чіткого розмежування між різними за типом концептами.

Класифікацію А. П. Бабушкіна, М. М. Болдирев доповнює класом граматичних концептів, а також поділяє концепти за змістом і ступенем абстракції.

Крім перерахованих вище існують приклади функціонально-соціологічної (індивідуальні, мікрогрупові, макро-групові, етнічні, цивілізаційні, загальнолюдські концепти), структурної (однорівневі, багаторівневі і сегментні концепти) та інших класифікацій лінгвокультурних концептів, наявність яких у черговий раз підтверджує неоднорідність і багатовимірність лінгвокультурних концептів і складність їх дослідження.

1. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры – М.: Школа "Языки русской культуры", 1997. – 824с.

2. Солдатова М. А. Понятие лингвокультурного концепта в лингвистических исследованиях [Электронная версия печ. публикации] / М. А. Солдатова // II Международные Бодуэновские чтения: Казанская лингвистическая школа: традиции и современность (Казань, 11-13 декабря 2003 г.): Труды и материалы: В 2 т. / Под общ. ред. К. Р. Галиуллина, Г. А. Николаева. — Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2003. — Т. 2. — С.110-112.// http://kls.ksu.ru/boduen/bodart1_1.php?id=8&num=3000000

3. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. [Текст] / А. П. Бабушкин. — Воронеж: Изд-во Воронежского государственного университета, 1996. – 103 с.